

חלקה של "התנועה למען ארץ ישראל השלמה" ביישוב שטחי יהודה ושומרון

משה אוריאל

מבוא¹

"התנועה למען ארץ ישראל השלמה" היא תנועת אנשי רוח ואישי ציבור שהזדהו עם רעיון סיפוח ה"שטחים" למדינת ישראל. התנועה הוקמה ביולי 1967, כחודש לאחר מלחמת ששת הימים; הייתה על-מפלגתית ועם מייסדיה נמנו אישים מקצוות פוליטיים שונים. רוב מייסדי התנועה היו מוותיקי תנועת "העבודה"², והצטרפו אליהם מוותיקי "התנועה הרוויזיוניסטית"³ וכן סופרים ומשוררים⁴; הבולטים שבהם: נתן אלתרמן,⁵ צבי שילוח,⁶ אליעזר ליבנה,⁷ יצחק טבנקין⁸ והסופר משה שמיר.⁹ אנשי התנועה קראו להחזיק בשטחי יהודה, שומרון וחבל עזה

- 1 מאמר זה נכתב במסגרת מחקר הנערך על-ידי המחבר במחלקה לתולדות ישראל באוני' בר-אילן.
- 2 ב-57 מייסדי התנועה היו עשרה חברי "הקייבוץ המאוחד", שניים - חברים בולטים במפלגת "אחדות העבודה" (חיים גור וד"ר אריה הרצל), ארבעה - חברי רפ"י בולטים (דוד קורן, צבי שילוח, נתן אלתרמן, הלל דן), ושלושה - חברים בולטים במפא"י (רחל ינאית בן צבי, עוזי פיינרמן ופרופ' דב סדן), ראו ביילין, 1985, עמ' 22.
- 3 שילוח, 1991, עמ' 152-153.
- 4 החותמים המפורסמים הם: אהרן אמיר, חיים גורי, רחל ינאית בן צבי, בני מהרשק, משה טבנקין, יצחק צוקרמן, צביה לובטקין, יעקב אורלנד, זאב וילנאי, יצחק שלו, זרובבל גלעד, אורי צבי גרינברג, ש"י עגנון, חיים הוז, יהודה בורלא, הרב משה צבי נריה, אברהם לבינסון, ישראל אלדד, שמואל כץ, דן טולקובסקי, איסר הראל ואלוף (במיל') אברהם יפה.
- 5 נתן אלתרמן(1910-1970) - משורר ומחזאי ישראלי מוערך אשר השפיע רבות על השירה העברית המודרנית, חתן פרס ישראל לספרות לשנת 1968.
- 6 צבי שילוח (1911-2000) - איש ציבור ישראלי, חבר תנועת "גורדוניה", חבר מרכז מפא"י, חבר מועצת עיריית הרצליה וסגן ראש העירייה, חבר רפ"י, חבר הנהלת הליכוד וממקימי ומראשי "התחיה", שטמעמה כיהן כחבר הכנסת בחלק מהקדנציה של הכנסת העשירית.
- 7 אליעזר לִיבְנָה (1902-1975) - איש ציבור, עיתונאי ופובליציסט, חבר כנסת מטעם רפ"י בכנסות הראשונה והשנייה, מראשי האקטיוויסטים במפא"י, פעיל למען פירוז המזרח התיכון מנשק גרעיני.
- 8 יצחק טבֶנְקִין (1888-1971) - מנהיג ציוני, סוציאליסט, מאבות התנועה הקיבוצית, המנהיג הדומיננטי של "הקייבוץ המאוחד" וחבר הכנסת בכנסות הראשונה והשלישית מטעם מפ"ם ו"אחדות העבודה". טבנקין לא היה חתום על מסמך היסוד של התנועה (שני בניו ייצגו אותו), אך פעל רבות ליישומה.
- 9 משה שמיר (1921-2004) - סופר, מחזאי, פובליציסט ואיש ציבור ישראלי; מחשובי הסופרים הישראלים

ולהתיישב בהם. בשל מגוון הדעות הרחב של חברי התנועה 10 נעקוב אחר פרסומים רשמיים של התנועה ושל מוביליה הנזכרים לעיל.

התארגנות ראשונית

מיד לאחר המלחמה, ביום 12 ביוני 1967, התקיימה מסיבת ניצחון בכנסת ובה טבעה סיעת "המרכז החופשי"¹¹ בראשות שמואל תמיר¹² ואליעזר שוסטק את הססמה: "שטח משוחרר לא יוחזר", בענדם סרט שנשא אמרה זו על דש חולצתם. צבי שילוח קיבל מהם את הסרט עם הססמה וענד אותו גם הוא על חולצתו, ובכך נעשה הצעד הראשון למאבק על ארץ ישראל השלמה. ארבעה ימים אחר כך פרסם המשורר נתן אלתרמן מאמר בעיתון "מעריב", ותיאר בו כיצד בפעם הראשונה מחורבן בית שני חבר עם ישראל לארץ ישראל, והם הפכו לישות אחת. הוא קרא לפעול ליישוב הארץ ולעליית יהודי העולם, ומחה על שדגו בבעייתיות האחיזה בשטחים ושכחו שמדובר בנחלת אבותינו: "רק דבר אחד נעדר מעמדתנו כלפי שטח זה, העובדה הברורה והמוחלטת שכינוי זה 'הגדה המערבית' הוא למעשה פסבדונים¹³ של נחלת אבות, המסמלת את העמוקים בקשריו של העם היהודי עם ארץ ישראל"¹⁴.

בעקבות מאמר זה נפגש שילוח עם אלתרמן וביקש ממנו להצטרף להקמת גוף שיפעל למימוש רעיונות אלו. אלתרמן נענה לבקשה והפנה את שילוח לסופר משה שמיר. שילוח ושמיר נפגשו, וכך החלה להתגבש קבוצה.¹⁵ בה בעת הקים המשורר אהרן אמיר,¹⁶ שהיה ממקימי הארגון "העברים הצעירים" (הכנענים),¹⁷ את ה"מטה להחזקת השטחים". אמיר ראה בעם ישראל עם

של העת החדשה, חבר הכנסת התשיעית מטעם סיעת "לעם" של "הליכוד" וממקימי מפלגת "התחיה".

10 הם הציגו את עצמם כתנועה המשקפת קשת דעות רחבה: מיצחק טבנקין, איש "אחדות העבודה", ועד לישראל אלדד, איש "הלח"¹⁸ מהחוגים הלאומיים; מאהרן אמיר, איש המחשבה העברית, ועד הרב צבי יהודה קוק, שאת מאמרו הביאו בספרם; ממושה שמיר, חבר "מפ"ם", ועד שמואל תמיר, חבר הכנסת ואיש "המרכז החופשי", וכן יוצרים והוגים בלתי תלויים כנתן אלתרמן, אליעזר ליבנה, יובל נאמן, שמואל כץ ואמנון רובינשטיין. ראו בן עמי תשכ"ז, עמ' 5.

11 "המרכז החופשי" הייתה מפלגת ימין ישראלית בראשות שמואל תמיר. המפלגה התפלגה מתנועת "החרות" בסוף הכנסת השישית על רקע קריאת התיגר של אנשי "הגוף החופשי" בהנהגת תמיר על מנהיגותו של מנחם בגין בראשות "חרות" עקב כישלון "גח"ל" בבחירות. ב-1967 הובילה המחלוקת לעזיבת תמיר ואנשיו את המפלגה ולהקמת "המרכז החופשי".

12 שמואל משה תמיר (כצנלסון) (1923-1987) - עורך דין, חבר כנסת ושר בממשלת בגין הראשונה.

13 פסבדון=שם בדוי, מקור המילה הוא "פסבדו" ביוונית, שמשמעותה שקר.

14 נ' אלתרמן, מול מציאות שאין לה אח, מעריב, 16.6.1967.

15 נאור, 2001, עמ' 151.

16 אהרן אמיר (1923-2008) - משורר, מתרגם, עורך וסופר עברי ישראלי.

17 "הכנענים" (העברים הצעירים) הייתה תנועה אידאולוגית-תרבותית אשר ניסתה ליצור קו ישיר בין העמים שחיו בארץ ישראל באלף השני לפני הספירה ובין העם העברי בארץ ישראל במאה ה-20, כדי לנסות וליצור תרבות חדשה-ישנה ולהנתק מהמסורת היהודית-גלותית.

כנעני וביהודה ושומרון חלק מ"ארץ עבר", השייכת לכנענים. מטרתו הייתה להקים בגבולות ארץ כנען מדינה חילונית שוויונית הכוללת יהודים וערבים.

אנשי "הקיבוץ המאוחד"¹⁸ האמינו בארץ ישראל השלמה אך היו פסימיים באשר לאפשרות של חיים משותפים של יהודים וערבים. הם חינכו ל"ביטחוניזם" ולהערצת היהודי הלוחם-הכובש. יצחק טבנקין, אביו הרוחני של "הקיבוץ המאוחד", אף המליץ בשנת 1943 שילדי הגן ישחקו באקדח צעצוע ושילדי בית הספר יתאמנו באבנים ובמקלות.¹⁹ על חשיבות אחדותה של הארץ דיבר טבנקין כבר ב"פולמוס החלוקה" (1937), וטען שחלוקת הארץ: "שוברת באופן מלאכותי את אחדותה הכלכלית-התיישבותית [...] מעמיקה את הניגודים בין העמים השוכנים בחלקים המבותרים [...] ומתנקשת בעצמאות הארץ".²⁰

טבנקין ראה באחדות הארץ אינטרס שאיננו ניתן לביטול, ואף שאף להגדיל את היישוב היהודי לגדה המזרחית של הירדן. בפברואר 1955 התקיימה הוועידה ה-י"ז של הקיבוץ המאוחד, וחובר בה מסמך אידאולוגי ששמו "יסודות הליכוד הרעיוני של הקיבוץ המאוחד", ובו נקרא הקיבוץ ליישב את ארץ ישראל השלמה.²¹ כשנה לפני המלחמה חזר טבנקין ואמר: "אם תפרוץ מלחמה, דבר שאין אני מייחל לו, אזי בכל מקום שהמלחמה תאפשר נלך ונחזיר את שלמות הארץ".²² כחודש לאחר המלחמה פרסם טבנקין מאמר וקבע בו: "מטרת כל מפעלינו היתה והינה ארץ ישראל השלמה בגבולותיה הטבעיים-עתיקים, מהים התיכון עד המדבר והלבנון, עד ים סוף [...] זהו האידיאל הציוני המקורי".²³ הוא הביא את דבריו בניגוד לאלו שהאמינו שאפשר להסתפק במדינה קטנה סביב תל אביב, ובניגוד לדעת זאב ז'בוטינסקי - שהאמין בקבלת המדינה באמצעות יצירת הסכמים מדיניים, בלא התיישבות קודמת.²⁴

כינוסים ראשוניים של התנועה התקיימו ב"בית הסופר" בתל אביב ביום 10 באוגוסט 1967 וכן ביום 30 באוגוסט 1967. בכינוסים השתתפו כ-30 איש, והם החלו לבסס את דרכה של התנועה.²⁵

18 "הקיבוץ המאוחד" היה ארגון ארצי של קיבוצים שנוסד בשנת 1927 והתקיים כקיבוץ ארצי עד 1980, אז התאחד עם "איחוד הקבוצות והקיבוצים" להקמת "התנועה הקיבוצית המאוחדת" (התק"ם). ערכיו העיקריים של "הקיבוץ המאוחד" היו הציונות והסוציאליזם. בעשורים שקדמו להקמת מדינת ישראל מילא "הקיבוץ המאוחד" תפקידים מרכזיים בהתפתחות היישוב, בהקמת התיישבות, בקליטת עלייה ובהבניית כוח המגן העברי בארץ ישראל.

19 צמרת, 2010, עמ' 137.

20 ביילין, 1988, עמ' 25.

21 שם, עמ' 26.

22 שילוח, 1989, עמ' 35-36.

23 טבנקין, 1967, עמ' 126.

24 שם, עמ' 123-133.

25 ר' בונדי, "כל אחד וארץ ישראל השלמה שלו", דבר, 15.9.1967.

מסמך היסוד של התנועה

ביום 22 בספטמבר 1967 פורסם בעיתונות קול קורא של התנועה תחת הכותרת: "למען ארץ ישראל השלמה".²⁶ הכרוז נפתח בהשוואה בין הארץ למדינה, ונטען בו שאין רשות לוותר על הארץ כמו שאין לנו רשות לוותר על מדינת ישראל. הסיבה לחשיבות יישוב הארץ לפיו אינה מוגבלת רק לסיבות ביטחוניות אלא נובעת מאמונה ששלמות הארץ תביא לאופקי התעצמות ברוח ובחומר לעם ישראל. כותבי המסמך תיארו את עתיד העם היהודי כתלוי בעלייה וביישוב הארץ, והכרוז הסתיים בהצהרה שהחתומים מטה "יעשו למימוש העיקרים האלו"; כך שלא מדובר בהצהרה כללית אלא בכרוז המיועד לעידוד מעשים בפועל.²⁷ היחס בכרוז בין שלוש צלעות המשולש, עם-מדינה-ארץ, היה שווה - והארץ קיבלה את המשמעות השווה למדינה, והיא המטרה שבשלה העם והמדינה צריכים לפעול. בכרוז נכתב: "נצחנו של זה"ל העמיד את העם ואת המדינה בתוך תקופה חדשה וחותרת גורל", זאת אומרת שהניצחון שינה לדעת הכותבים את המציאות שבה אנו חיים, ובעקבות שינוי דרסטי זה יש צורך בשינוי זהות מתוך ראייה שאנו חיים במציאות חדשה. לכן נעשה איחוד בין אנשי "שמאל" לאנשי "ימין", והם התלכדו לתנועה אחת על מנת לממש את השינוי העצום שהתרחש בעקבות הניצחון בתחושה שההיסטוריה היא שהובילה אותם.

המשנה הרעיונית

בפברואר 1968 יצאה לאור החוברת הראשונה שסוכמה בה משנתה הרעיונית של התנועה. הכותבים הרגישו שיש צורך לפעול מאחר שלדעתם: "במשך שנים גברה ההתעלמות מגורמי יסוד של קיומנו בארץ ישראל, נשכחו או טושטשו". הם חשו שבהקמת המדינה נשכחו יסודות אידאולוגיים רבים שכעת יש צורך לרעננם, והצדיקו את סיפוח ה"שטחים" אל מדינת ישראל:

- א. לערביי ארץ ישראל מעולם לא היה מעמד מיוחד לארץ ישראל, ואילו מקור הקשר של עם ישראל לארצו כבר מתקופת האבות.
- ב. ההסתדרות הציונית, על בסיס הצהרת בלפור, תבעה בוועידת השלום בפריז חלקי ארץ, אך הם שויכו עם השנים ללבנון, לסוריה, לירדן ולמצרים. חלוקת הארץ בשנת 1922 על ידי ממשלת בריטניה והקמת ממלכת עבר הירדן נעשו על חשבון העם היהודי, כך שעם ישראל נושל דיו מאדמתו ואין מקום לויתורים נוספים.
- ג. לרוב נקבעו הגבולות בעולם עקב כיבושי מלחמות, ולכן אל לנו לסגת מה"שטחים". דוגמאות לכך הן גבולות גרמניה לאחר מלחמת העולם השנייה שנקבעו על פי הכיבוש של בנות הברית, הגבולות בין הודו לפקיסטאן, גבולות יפן ועוד. קריעת חלקים מגרמניה הוצדקו בצורכי ביטחון, וכך גם אנו זקוקים לשטחים אלו מסיבות ביטחוניות.

26 הכרוז מובא אצל נאור, 2001, עמ' 146.

27 בן עמי, 1977, עמ' 10.

ד. אין לחזור לקווי 4 ביוני 1967 כשם שכאשר נקבעו גבולות 1949 לא חשבה המדינה לחזור לגבולות החלטת האו"ם מ-1947, אלא הכיבוש הוא שקבע את גבולות הארץ. ה. יש צורך להחזיק ב"שטחים" כדי שישמשו לקח לאויב בחשבו על התקפה נוספת, וכן משום שהם גבולות בני הגנה בשעת חירום.²⁸

ארץ ישראל כמהות רוחנית

הקשר בין עם ישראל לארצו היה חלק מאמונת אנשי התנועה, וכך אמר הסופר חיים הזז בכנס היסוד של התנועה:

כל ימי גלותנו הייתה ארץ ישראל עיקר המהות הפנימית של עולמנו. עליה היו כל תפילותינו, כל געגועים וכיסופים שלנו, כל רחשי לבנו. קשרי מסתורין קשרו אותנו אליה. על סביבותיה סבבנו יום יום. קרובים אליה בזמן ובנצח. מתוכה הבהיק אורם של תינוקות של בית רבן, ומתוכה עתידה הטובה לבוא בעולם, ולהאיר אור חדש עליו. ואלמלא היא שעמדה לנו בין הגויים, לא הייתה עמידה לרגלנו.²⁹

כך דיבר הזז על ארץ ישראל - כמהות שתביא את הטוב לעולם כולו. ציפייה זו כבר הוסברה במסמך היסוד, שנאמר בו שהאחיזה בגבולות הארץ תביא "להתעצמות כוללת בחומר וברוח".

אליעזר ליבנה הרחיב את רעיון ה"שלמות" משלמות הארץ לשלמות רוחנית. הוא טען שאל מול המקבלים את התרבות המערבית מחד גיסא, ומול הדתיים שנשארו "בהמשך קפוא לשילוב חלקי בתודעה הישראלית ובמסורת הישראלית"³⁰ מאידך גיסא, ניצבת תנועתו, המושכת "למסורת היהודית השלמה".³¹ הווי אומר ששלמות ארץ ישראל מביאה גם לשלמות רוחנית לעם באמצעות החיבור לארץ הנושאת משמעויות רוחניות ומחברת אותנו אל התנ"ך, ואל המסורת היהודית.³² ליבנה מתאר שכיבוש שטחי יש"ע הביאו להתעניינות רבה בתנ"ך, לריבוי כתיבה בענייני דת בידי אנשים שאינם דתיים ולהתעסקות רבה בחפירות הארכאולוגיות בירושלים - וכך עם ישראל מתנתק מהתרבות המערבית ומתחבר לשורשיו.³³

ליבנה מציג שתי גישות להקמת מדינת ישראל. האחת היא שהציונות היא תנועה לאומית במתכונת מערבית, שבה היהודים דורשים מדינה במקום שהם גרים; מדינה שתכלול יסודות רוחניים מערביים בלא קשר לעבר העם היהודי. הגישה האחרת היא לראות בציונות תחנה בתנועה הקשורה לשיבת עם ישראל לארצו לאחר 2,000 שנות גלות. לפי גישה זו, הציונות

28 ליבנה וכך, 1968, עמ' 3.

29 הזז, 1977, עמ' 19.

30 א' ליבנה, 'השלמות בתפיסת התנועה לארץ ישראל השלמה', זאת הארץ 1974.22.9, עמ' 4, מצוטט אצל נאור, 2001, עמ' 167.

31 שם.

32 שם.

33 ליבנה, 1977, עמ' 23.

אינה קשורה רק להווה אלא לעבר היהודי המפואר של טרום הגלות ולמסורת ישראל. ליבנה שולל את הגישה הראשונה כיוון שאליאב דגישה זו יש יתרון לדעתו לערביי חברון על פני יהודים שבאו מהגולה מאחר שהערבים נמצאים כאן זמן רב יותר. אך לפי הגישה השנייה יש יתרון ליהודים כיוון שבעבר גרו יהודים בארץ ישראל, ובחברון בפרט הייתה קהילה יהודית מפוארת.³⁴ לדעתו אם ניסוג מה"שטחים" נאבד את ההצדקה לצינונות כולה, שכן מעשה זה ישמיט את הבסיס המוסרי לצינונות ולהקמת מדינה יהודית עם תכנים יהודיים: "הן לא למען מוצרי יבוא אופנתיים עשתה הצינונות את המהפכה הגדולה בחיי העם במאת השנים האחרונות, אלא למען מימושו של החלום הנשגב של שיבת ציון וגאולת א"י".³⁵

סיבה נוספת ליישוב ה"שטחים" היא יצירת אדם בריא יותר, אדם הקשור למרחבים, לטבע ולנוף. לדעת ליבנה יש תהליך של התכנסות בערים מתועשות, שהוא "רווי כוחות הרס פנימיים ביולוגים וחברתיים". ההרס נובע הן מצד הצפיפות וזיהום האוויר הן מכך שהאדם אינו מושרש בטבע, אינו מעורה בשדות, ובכך הוא שוכח את "העבר המחייב ואת העתיד התובע". נוסף על כך ניתוק העם מן הארץ שהוא חי בה גורם לכך שאינו חי במקומות ההיסטוריים ואינו מתמזג עם ארצו.³⁶ דעה דומה ביטא גם משה שמיר באמרו שבהיעדר חינוך ציוני לקשר שבין עם ישראל לארץ ישראל נוצרת בעם מבוכה רוחנית ואי-אמונה בצדקת הדרך המובילה לצינויות ולכרסום במורל הלאומי.³⁷

יצחק טבנקין העלה את רעיון ארץ ישראל השלמה לערך עליון במפלגתו, "אחדות העבודה", ערך שלו עדיפות העולה אף על ערך הקמת מדינה יהודית.³⁸

אחיזה ב"שטחים" ממניעים ביטחוניים

את התפיסה הביטחונית פרס יצחק טבנקין. הוא קילל את הגורל המטיל עלינו את הלבטים הקשים הנובעים מהצורך התמידי בדרכי התגוננות, ולדעתו האשמה כאילו האחיזה ב"שטחים" היא המעוררת את האלימות אינה נכונה, כיוון שהיו פיגועים עוד לפני מלחמת ששת הימים. אל מול התפיסה "שטחים תמורת שלום" טען טבנקין שאמירה זו מוטעית מיסודה ואינה מוסרית משום שמגיע לנו שלום ואיננו צריכים לשלם דבר בתמורה. הוא הוסיף וטען שהערבים אינם מעוניינים ב"שטחים" אלא בארץ ישראל כולה, וההוכחה לכך היא בניית מחנות הפליטים לפליטי

34 שם, עמ' 27.

35 שילוח, 1977, עמ' 35.

36 בן עמי, 1977, עמ' 28.

37 שמיר, 1972 (בתוך שילוח, 1989, עמ' 91). כך גם סבר האלוף אברהם יפה, מאנשי ארץ ישראל השלמה, כשלאחר מלחמת ששת הימים קרא הנשיא שז"ר לאלופי צה"ל ושאל אותם: "מה לעשות כדי לשמור על הרוח הזו של העם שהתרומומה לשיאים כאלה?" ענה האלוף אברהם יפה מה שילכד את העם הוא הרעיון של שלמות הארץ. ראו יפה, 1977, עמ' 191.

38 ביילין, 1988, עמ' 39.

תש"ח.³⁹ מסקנותיו של טבנקין הן: (א) אין לסמוך על שום הסכמים כיוון שהמדינות נוהגות להפך הסכמים לפי האינטרסים שלהן; (ב) קיומה של מדינת ישראל אינו עניין חיוני לשום אומה באופן שיצדיק התערבות צבאית, לכן אין לסמוך על שום ערכות של מעצמות לא לשם הבטחת הניצחון בקרב ולא לשם הבטחת השלום; (ג) רצון מדינות ערב הוא בהשמדת מדינת ישראל, והוא מוטמע בחיי הציבור הערבי שסביבנו. מה שמונע השמדה זאת הוא רק עליונותו של צה"ל; (ד) המציאות הדיפלומטית אינה באה אלא לייצג את המציאות הראלית בשטח, הווי אומר שאם נהיה חזקים בשטח גם הדיפלומטיה תהיה לטובתנו; לכן יש ליישב את ה"שטחים" ואחר כך להסביר את ההצדקה בדרך דיפלומטית ולא לשוחח ובינתיים להימנע מליישב, ובכל מקרה העשייה חשובה מהדיפלומטיה; (ה) גם הניצחון אינו מביא שלום כיוון שהערבים עדיין חולמים להשמידנו ולא התייאשו עקב ניצחוננו; (ו) אם ניסוג מה"שטחים" ישמשו מקומות אלו אזורי תקיפה ואיום על ישראל כולה, כפי שקרה ערב מלחמת ששת הימים.⁴⁰

התנגדות לטיעון הביטחוני כטיעון בלעדי

טבנקין העלה טענות ביטחוניות אלו מאחר שבטענות אלו היה קל לדעתו לשכנע את הציבור הישראלי, אך עיקר טענותיו היו ערכיות והתמקדו בצדקת הקשר לארץ ישראל: "עלינו לקבוע תחילה מהו יחסינו האמתי לשטחי יהודה, שומרון, רמת הגולן וסיני. איננו בטוח שזה נכון וגם יעיל לטווח ארוך להימנע במאבקנו המדיני מלהציג את הקשר האמתי שבין זכותנו ההיסטורית ליישב את ארץ ישראל השלמה, לבין סכנת הקיום הנשקפת לכל גולה יהודית".⁴¹

ליבנה יצא כנגד הטוענים טענות ביטחוניות למען שלמות הארץ; לדעתו אין לטעון טענות אלו לבדן אלא לצרפן לטיעון הערכי - ולפיו הארץ הזו שלנו - אחרת לדעתו אנו מאבדים את כוחנו המוסרי:

כל תביעה לגבולות ביטחון נעדרת בסיס מוסרי מוצק, ללא הנחה מוקדמת שיהודה ושומרון הגולן וסיני הם בתחומי ארצנו ואינם אדמות ערביות שנכבשו על ידינו כדברי ההחלטה מספר 242. כל המסכים שהללו "אדמות ערביות" ואותו זמן דורש אותן או חלק מהן לצורכי ביטחון מקל על ליכוד אויבינו בעולם ומביך את ידידנו.⁴²

גם הסופרת נעמי שמר יצאה כנגד תביעותינו הביטחוניות בעוד הערבים תובעים בעלות על ארץ ישראל: "האויב דיבר על מולדת ואילו אנו על טריטוריה [...] להם היו זכויות ולנו אינטרסים".⁴³

39 הכוונה למחנות פליטי 1948 שבהם חיים ערבים הרוצים לשוב לבתיהם שבגבולות מדינת ישראל.

40 טבנקין, 1977.

41 שם, עמ' 166.

42 המאמר פורסם בעיתון הארץ (7.12.1973), מובא אצל ליבנה, תשל"ו, עמ' 26-27.

43 שמר, 1977, עמ' 82.

היחס לממשלות ישראל

כבר במסמך היסוד של התנועה נשללה סמכות ממשלות ישראל לוותר על חלקים מהארץ: "הננו חייבים בנאמנות לשלמות ארצנו כלפי עברו של העם היהודי וכלפי עתידותיו גם יחד, ושום ממשלה בישראל אינה זכאית לוותר על שלמות זו".⁴⁴ בכך כביכול רוקנו מתוכן את הדיון בעתיד ה"שטחים". הסביר זאת ליבנה באמרו שהמדינה היא מדינה ציונית המקיימת את הציונות, ולכן כ"חוק יסוד" עליה להחזיר את עם ישראל לארצו ולהתחל בארץ, ומתוקף חוק זה נובעים שאר החוקים. אם ממשלת ישראל אינה עושה זאת, לדעתו: "ניטלת ממנה הזכות המוסרית לקיומה, פוקעת החוקיות של מעשיה ומתחסלת סיכוייה".⁴⁵ במה מתבטאת סמכות ממשלה כנבחרת ציבור? על כך ענה ליבנה שיש לה הסמכות לקבוע היכן להתחל קודם או לבחור את העיתוי, אך אין לה סמכות למנוע התחלות.⁴⁶

כשנשאל אפרים בן חיים⁴⁷ אם לא מפריע לו האי-ציות לדמוקרטיה, ענה: "תמיד היינו אוונגרדיסטים, הדמוקרטיה לא עניינה אותנו בקיבוצים וגם לא בפלמ"ח". בן חיים סיפר על קבוצת חילונים שניסו להקים יישוב על יד שכם ונעצרו על ידי הצבא, וטבנקין צעק עליו: "מה אתה מספר לי מעשיות? אתם לא רציתם?". שאל בן חיים: "מה זאת אומרת לא רצינו?" ענה לו טבנקין: "אין דבר כזה צבא יהודי שיעצור יהודים שהולכים להתיישבות בארץ ישראל". בן חיים הוסיף ואמר שכאשר ראה בקריית ארבע פועלים ערבים הוא חש פגיעה באידאל הסוציולוגי של חשיבות העבודה, אך ענו לו שהפועלים מועסקים שם בשביל השלום ויחסי השכנות.⁴⁸

היחס לערבים

אנשי ארץ ישראל השלמה דרשו שוויון מלא לערביי ה"שטחים" ורצו שהם יתאזרחו לאחר שיצהירו נאמנות למדינה. הם סברו שבך יפתר עוקץ הבעיה של השלטון ב"שטחים", ונוסף על כך הערבים יקבלו את כל הזכויות ורמת חייהם תעלה כרמת חיי יהודי הארץ. הם גם קראו "לטפח מוסדות של שלטון מקומי ולפתח את תחושת חירותם ואת זיקתם למדינת ישראל" - והאמינו שערביי ה"שטחים" ירגישו שהם חלק ממדינת ישראל לאחר שיקבלו את זכויותיהם. על שאלת הבעייתיות בשלטון על עם אחר הם ענו שמראש ידעו אנשי התנועה הציונית שהם בונים את המדינה עם רוב יהודי ומיעוט ערבי גדול, אלא שבעיה זו הייתה קיימת בממדים מצומצמים עד המלחמה, ולאחר המלחמה גדלה הבעיה. הם תיארו כיצד לערבים יש מדינות רבות ולנו רק מדינה אחת קטנה, הביעו חשש שגם בארץ ישראל יהיו הערבים לרוב וראו הפתרון לבעיה זו בעליית

44 נאור, 2001, עמ' 156.

45 ליבנה, תשל"ו, עמ' 212-213, פורסם במעריב, 29.7.1974.

46 שם.

47 מזכיר "התחיה", חבר קיבוץ בית אורן וממייסדיו, מתוך ריאיון שערך צבי רענן ביום 29.7.1980, בתוך: צ'

רענן, גוש אמונים, ספריית פועלים, תל-אביב, 1980.

48 צבי רענן 212-214

יהודי הגולה לארץ.⁴⁹ הם ביססו את תפיסתם הרעיונית בציפייה לעליה, וכך כתב אלטרמן:

אם יוסיפו שערי העלייה לעמוד ריקים גם עכשיו, כעמידתם עד כה, עשוי ניצחון זה להישאר כמעשה שעוד לא התמזג עם שורשי תולדותיה העמוקים של האומה. שכן מבלעדי זאת תישאר ארץ ישראל בידי שלטון יהודי, אל לא בידי של העם היהודי.⁵⁰

עלייה זו הייתה אמורה למלא את שטחי יהודה ושומרון ביהודים וליצור עובדות בשטח. אנשי "ארץ ישראל השלמה" הביעו יחס של חיבה לערבי הפשוט מהמעמד הנחות, ואילו מול הערבי המשכיל חשו מתח בשל דרישותיו הלאומיות. הם טענו שעל הערבים לעשות שינוי רדיקלי בחברה הערבית ולהפריד בין דת למדינה, וכן לוודא שהנהגת הציבור הערבי תפעל מתוך הכרה בחשיבות חיי רווחה של הפרט ובניית חיים דמוקרטיים תקינים, במקום להשקיע מאמצים בתעשיית הנשק.⁵¹ כמו כן שללו אנשי התנועה את קיומו של העם הפלשתינאי והאשימו את אנשי השמאל שהם יוזמי רעיון זה, אם כי ייתכן שלבסוף יסכימו הערבים להיות "עם" לאחר שילחצו אותם. נוסף על כך הם העלו לדיון את הסכנה הקיומית שתאיים על מדינת ישראל אם יקום עם זה.⁵²

אנשי התנועה תמכו בהתיישבות בערים עם אוכלוסייה ערבית, וכך כתב שמיר: "הציונות כולה כמפעל של גאולת עם תוך גאולת הארץ לא השלתה עצמה אף לרגע אחד שהיא באה אל ארץ לא נושבת". הוא תיאר כיצד לא פסחה ההתיישבות הציונית על ערים ערביות והתיישבה סביבן ובתוכן. הוא הזכיר כדוגמה את טבריה ואת צפת, שהייתה בהן התיישבות בתוך הערים גם כאשר רוב האוכלוסייה בעיר הייתה ערבית, וכן מקומות שהייתה בהם התיישבות בסמוך לערים ערביות, כגון באר יעקב ונען ליד רמלה, בן שמן ליד לוד וכו'. שמיר סייג את ההתיישבות בסייג אחד בלבד: שהבתים יהיו פנויים ולא מיושבים על ידי ערבים.⁵³ אפשר לסכם ולומר שיחס אנשי תנועת "ארץ ישראל השלמה" לערבי כפרט היה חיובי - עידוד למתן כל הזכויות האזרחיות, ואילו היחס ללאומיות היה שלילי ומבטל.

יחס למתנגדים להתנחלויות

משה שמיר חילק את מתנגדי ההתנחלויות לשלוש קבוצות: קבוצת היום, המחור והאתמול:

היום - הזרם הבורגני המתבולל מבחינה רוחנית הרוצה את העכשוויים בלא חשיבה על המחור ועל העתיד אלא על הנוחות הרגעית. מתוך רצון זה הם מקבלים כל תרבות מקובלת בעולם ומנסים לרצות את עמי העולם. שמיר קישר קבוצה זו למתבוללים הבורגנים הנושאים את האידאל של היום.

49 ליבנה וכץ, 1968, עמ' 7.

50 אלטרמן, 1977, עמ' 11.

51 שמיר, 1969, עמ' 182-196.

52 שילוח, תש"ל, עמ' 187.

53 שמיר, 1991, עמ' 233-237 (במקור פורסמו הדברים ביום 14.6.1979, לא ברור היכן).

המחר - הסוציאליסטים היהודים החושבים על מהפכה כמקור לתיקון עולם, ולכן תוקפים את הקיים ומשתמשים במצוקות הרגעיות כמקור להצדקת שינוי המציאות אל החזון של המחר. העתיד שייך לדעתם רק לחזון סוציאליסטי עולמי שיביא לתיקון כללי.

האתמול - האורתודוקסייה הדתית החיה את האתמול, המקיימת את המצוות שנקבעו פעם בין אדם למקום ואת המצוות שבין אדם לחברו, אך אין להם מצוות שבין אדם לעמו, ולכן הם חיים את חייהם כפרטים או כקהילות אך לא כעם ואינם שותפים לבניית האומה.

שמיר תקף בעיקר את חברי הקבוצה הראשונה, שכן הם היוו רוב במחנה המתנגד לשלמות הארץ. הוא האשים בצביעות את המכנים עצמם "מחנה השלום" ובה-בעת מפנים דרישות כלפי מדינת ישראל, מתעלמים מרודנות העמים שסביבנו ואינם פועלים כנגד השונאים אותנו אף על פי שהם שולטים בעמם שלטון רדיקלי. לדעתו, "ההשתלבות בסביבה" המערבית וקניית קנייניה הרוחניים, מקורה ברצון להימחקות עצמית של "יהודי העכשיו" מכל קשר ליהדות ולמורשת.⁵⁴

שילוח ראה בשמאלנות הישראלית זרם ביהדות הדומה לנצרות. כשם שהנצרות טענה שהיא חלק מעם ישראל אך הפכה אוניברסלית, גם "מחנה השלום" מזדהה עם אויבי העם היהודי ויונק את כוחו ממקורות זרים בעולם הכללי.⁵⁵ השמאלנות לדעתו אינה קשורה רק לוויכוח על עתיד ה"שטחים" שנכבשו במלחמה אלא לתופעות שהחלו לפני מלחמת ששת הימים, כאי-הצדקת הציונות וכיבוש הארץ. כנגד תופעות אלו יצא הסופר חיים הזז⁵⁶ כבר בשנת 1962.⁵⁷

היו שטענו שהשמאלנות בישראל אינה מייצגת צד מדיני בלבד אלא גם צד חברתי. תופעה זו החלה לדעתם עוד טרם קום המדינה, בחברות מנהיג "הפרדסנים", משה סמילנסקי, בתנועת "ברית שלום", שהתנגדה להקמת המדינה. כמו כן, במשך השנים היו אנשי שמאל רבים שלא השתייכו לשמאל החברתי אלא היו ברובם אנשים עשירים, ומעיד על כך אחד ממעוזי השמאל - בצפון תל אביב העשירה. כנגד טענת אנשי "שלום עכשיו", שהאשימו במשיחיות את המאמינים בחזון ארץ ישראל השלמה, ענו להם אנשי ארץ ישראל השלמה באותו המטבע וטענו שאנשי השלום הם משיחי שקר, משיחי השלום.⁵⁸

המבט על "גוש אמונים"

אליעזר ליבנה ניתח את הקבוצות המובילות את התהליך הציוני: כ-100 שנה הובילה הציונות החילונית את שיבת ציון, ומתוכן 70 שנה הובילה "תנועת העבודה", שהיוותה כוח חלוצי-

54 שמיר, 1991: 2.

55 שילוח, 1991, עמ' 22-23.

56 חיים הזז (1898-1973) - סופר ומחזאי עברי, איש רוח והגות מהבולטים בדורו ומנהיג תרבותי, החתן הראשון של פרס ישראל לספרות.

57 שילוח, 1991, עמ' 18-19.

58 בן חיים, 1991, עמ' 148.

התיישבותי עיקרי והביאה הישגים רבים. כוחות אלו ראו בצינונות תנועה לאומית של "העת החדשה" בלבד, ולא ראו את ייחודה של הצינונות בתחומים אחרים. לאחר הקמת המדינה הייתה תחושה שהצינונות מוצתה כיוון שבהקמת המדינה הוגשם החלום הציוני, אלא שהתברר שהקמת המדינה אינה סוף הדרך לחלום הציוני, מאחר שהאומה לא באה אל מנוחתה ובעיות המדינה לא פסקו - וכן הניסיונות להשמדתה.

מול התנועה הצינונית הופיעו כוחות שפעלו כנגדה, הן מבחינה צבאית מצד הערבים הן מבחינה רוחנית באמצעות פעולות לשלילת זכותה וצדקת דרכה. מול כוחות אלו לא עמדו המתיישבים החלוצים, והחל תהליך לדול בהתיישבות ובחלוציות. ההידלדלות בהתיישבות אירעה לא רק כשעלה הצורך ליישב את ה"שטחים" שנכבשו בשנת 1967 אלא אף בשטחים שאין עליהם ויכוח בעם. וזו נוסף לתהליך זה נבע מחומרנות וממתירנות שהגיעו מתרבות המערב. במצב זה, ממקום לא צפוי הופיעה קבוצת "חלוצים" הקשורים למסורת קשר ישיר, שלא עברו את "תחנות המעבר של בילול וחילון מערבי", והם המתנחלים הדתיים. מתנחלים אלו לא ציפו לראות במדינת ישראל עם ככל העמים ולא התאכזבו מכך שמדינת ישראל לא פתרה את בעיות האומה כיוון שלא ציפו שכך יקרה אלא ידעו על הקשיים הצפויים ב"חבלי משיח".⁵⁹ אפשר לסכם ולומר שחלק מאנשי התנועה ראו באנשי "גוש אמונים" תנועה שנועדה להחליף את התנועות שמימשו את החזון הציוני ויתרונם הוא בקשר החזק לתרבות ישראל. כך כתב אברהם יפה:⁶⁰

כשאני רואה היום את "גוש אמונים", את דור הכיפות הסרוגות, אני מהרהר האם אלו פחות טובים מחניכי א"י העובדת של לפני 40 שנה? גוש אמונים הוא מופת מבורך לחיקוי חיובי ואני מאמין שעוד יקומו רבים כמותם. כמה זמן ידרפו אנשים אחר שפע וחומריות? [...] אני מאמין שתצמח תנועה וככה זה מתחיל של ערכים אחרים.⁶¹

יפה העמיד את אנשי "גוש אמונים" כממשיכי דרכם של חלוצי "תנועת העבודה", אלא ששפע החומי-ריות משך חלוצים רבים לנטוש את החלוציות - והיא עברה אל אנשי "גוש אמונים".

מנגד ניסו אנשי "ארץ ישראל השלמה" למנוע מצב שבו קבוצה שלה אופי דתי תוביל את ההתנחלות. ליבנה ציפה שחלקים מגוונים מהעם יצטרפו לתהליך זה וייצגו את כל רובדי העם: "תנועת המתנחלים חייבת להיות על מפלגתית ועממית כשם שהצינונות היא על מפלגתית וכלל יהודית".⁶² במאי 1970 פרסם טבנקין מאמר ברבעון "מבפנים" של "הקיבוץ המאוחד", וכתב בו: "בזיון הוא לנו שבחברון ובגוש עציון חזרו להתיישב רק אנשים דתיים ואין ניכר גם חלקה של ההתיישבות העובדת כולה". דברים דומים הוא נשא בכנס בירושלים של התנועה ביום 2 בנובמבר 1970.⁶³

59 ליבנה תשל"ו, עמ' 1-ח.

60 אברהם יפה (1913-1983) - אלוף בצה"ל, חבר כנסת, ממייסדי "התנועה למען ארץ ישראל השלמה" ומנהל רשות שמורות הטבע.

61 יפה, 1977, עמ' 190.

62 ליבנה תשל"ו, עמ' 209, פורסם במעריב, 10.6.1974.

63 שילוח, 1989, עמ' 75.

צדדים מעשיים

אנשי התנועה הקימו מטה פעולה ליישוב ה"שטחים". הם התיישבו ברמת הגולן בלא רשות מפורשת מהצבא אך בידיעת ראש הממשלה, לוי אשכול. ב-15 ביולי 1967 הם החלו לאסוף פרות נטושות והתיישבו באזור הכפר הסורי עליקה. באוקטובר 1967 הם התיישבו בעיר קונטרה, בשיכון הקצינים הסורים. במהלך שנת 1971 הם קיבלו הוראה משלטונות הצבא להתפנות אך סירבו, וההוראה בוטלה.⁶⁴ כך החלה ההתיישבות היהודית בגולן.

ואולם רק מעטים נענו לקריאת אנשי "הקיבוץ המאוחד" והצטרפו להתיישבות בגולן, והדבר הביא לשברון לב מנהיגם, יצחק טבנקין.⁶⁵ כך נוצר מצב שבו רוב אנשי התנועה היו אנשי רוח מבוגרים שאין בכוחם לבצע את חזונם, והם חיפשו אנשים שיממשו את חזונם ליישוב ה"שטחים". הם נפגשו עם ראש ישיבת "חברון", ר' יחזקאל סרנה, והוא נרתם לעניין ואף מצא תורם שהיה מעוניין לתמוך במתיישבים מבחינה כלכלית. הם פרסמו כרוז בישיבות חרדיות מתוך כוונה למצוא את המעוניינים להתגורר בחברון וללמוד בה תורה.⁶⁶

לאחר כמה ישיבות של תנועת "ארץ ישראל השלמה" הגיעה שעת המבחן בפנייתו של הרב לוינגר לסיוע מעשי של חברי התנועה בהתנחלות ב"מלון פארק". לוינגר היה חסר אמצעים כספיים וכן חסר קשרים עם גורמים בשלטונות, וחברי התנועה סייעו בידו בכסף וכן בחיבורו לאנשי מעשה במערכת הצבאית והמדינית.⁶⁷ היחידי שהתנגד למהלך זה היה איסר הראל שסבר שיש כאן הערמה על הממשל הצבאי,⁶⁸ אך תמיכת אלתרמן היא שהכריעה לטובת העזרה ללוינגר. על בני מרשק⁶⁹ ופרופ' פיש⁷⁰ הוטל לארגן את הכספים לסיוע ללוינגר. משה שמיר ושמואל כץ השתתפו בחגיגת ליל הסדר בחברון וייצגו את התנועה במהלך זה. "תנועת ארץ ישראל השלמה" ערכה את כינוסה בחברון, אך מחסומי צה"ל מנעו מרוב החברים להשתתף. אלתרמן פרסם מאמר הנקרא "צעד מוטעה והסתבכות מיותרת" והסתייג בו מצערת זו, כיוון שמדובר באנשים הבאים לחברון רק כדי להפגין בעיר ולא כדי להישאר במקום.⁷¹

64 שמעון וייס, האנשים היפים במרום הגולן, דבר, 1.6.1977.

65 כנרי, 2003, עמ' 83-85.

66 הכרוז נמצא באוסף אישי של אליקים העזני, בלא תאריך, אך עולה מהכתב שמדובר לאחר סוף קיץ 1967.

67 הם חיברו בין לוינגר לאל"מ יהושע ורביץ (אחד מחותמי העצומה) שסייע לו לקבל אישור חלקי להתנחלות במלון פארק וכן סייע בהמשך הדרך.

68 בכך שכאילו באים לחגוג את ליל הסדר אך מתכוונים להישאר.

69 בני מרשק (1906-1975) - קצין חינוך ואידאולוגיה ("פוליטרוק") בפלמ"ח.

70 אהרן הראל פיש (1923-2001) - חוקר ספרות, פרופסור לספרות אנגלית באוניברסיטת בר אילן.

71 שילוח, 1989, עמ' 58-61.

רשימת קיצורים ומקורות

אלתרמן, 1977	נ' אלתרמן, 'חמישה פרקים', בתוך: א' בן עמי (עורך), ספר ארץ ישראל השלמה, תל אביב 1977.
ביילין, 1985	י' ביילין, מחירו של איחוד: מפלגת העבודה עד מלחמת יום הכיפורים, תל אביב 1985.
בן חיים, 1991	א' בן חיים, 'משיחות השקר של מטיפי השלום', בתוך: צ' שילוח, השמאלנות בישראל, בית אל 1991.
בן עמי, תשכ"ז	א' בן עמי (עורך), הכל: גבולות השלום של ארץ ישראל מבחר מאמרים של הוגים מדיניים ואנשי רוח, ירושלים תשכ"ז.
בן עמי, 1977	א' בן עמי (עורך), ספר ארץ ישראל השלמה, תל אביב 1977.
הזז, 1977	ח' הזז, 'דברים של ממש', בתוך: א' בן עמי (עורך) ספר ארץ ישראל השלמה, תל אביב 1977.
טבנקין, 1967	י' טבנקין, 'רק ההתיישבות בכל השטחים תביא את השלום', בתוך: א' בן עמי (עורך), ספר ארץ ישראל השלמה, תל אביב 1977.
טבנקין, 1977	י' טבנקין, 'סכנת ההשמדה וסיכויי האקטיביזם היהודי', בתוך: א' בן עמי (עורך) ספר ארץ ישראל השלמה, תל אביב 1977, עמ' 159-168.
יפה, 1977	א' יפה, 'הויתור יביא מלחמה', בתוך: א' בן עמי (עורך) ספר ארץ ישראל השלמה, תל אביב 1977.
כנרי, 2003	ב' כנרי, טבנקין בארץ ישראל, באר שבע 2003.
ליבנה, תשל"ז	א' ליבנה, בדרך לאלון מורה, ירושלים תשל"ז.
ליבנה, 1977	א' ליבנה, 'המשמעות הרוחנית של מלחמת ששת הימים', בתוך: א' בן עמי (עורך) ספר ארץ ישראל השלמה, תל אביב 1977.
ליבנה וכץ, 1968	א' ליבנה וש' כץ, ארץ ישראל וגבולותיה: שאלות ותשובות, תל אביב 1968.
נאור, 2001	א' נאור, ארץ ישראל השלמה: אמונה ומדיניות, חיפה 2001.
רענן, 1980	גוש אמונים / צ' רענן, גוש אמונים, ספריית פועלים, תל-אביב, 1980.
צמרת, 2010	צ' צמרת, 'חינוך על גג ה"אורסט שלנו": המגדלור החינוכי של התנועה הקיבוצית', בתוך: א' חלמיש וצ' צמרת (עורכים), הקיבוץ: מאה השנים הראשונות, ירושלים 2010.
שילוח, תש"ל	צ' שילוח, ארץ גדולה לעם גדול: סיפורו של מאמין, תל אביב תש"ל.
שילוח, 1977	צ' שילוח, 'ניצחונה של ארץ ישראל' בתוך: בתוך: א' בן עמי (עורך) ספר ארץ ישראל השלמה, תל אביב 1977.
שילוח, 1989	צ' שילוח, אשמת ירושלים, תל אביב 1989.
שילוח, 1991	צ' שילוח, השמאלנות בישראל, בית אל 1991.
שמיר, 1969	מ' שמיר, חיי עם ישמעאל, תל אביב 1969.

שמידר, 1972	מ' שמיר, 'זאת הארץ' (יולי 1972), בתוך: צ' שילוח, אשמת ירושלים, תל אביב 1989.
שמידר, 1991 ₁	מ' שמיר, פרוטוקול של מפולת: עם בגין ונגדו תשל"ז-תשמ"ב, בית אל 1991.
שמידר, 1991 ₂	מ' שמיר, 'מניין באו ולאן הם הולכים', בתוך: צ' שילוח, השמאלנות בישראל, בית אל 1991, עמ' 7-10.
שמר, 1977	נ' שמר, 'התנ"ך כמשל', בתוך: א' בן עמי (עורך) ספר ארץ ישראל השלמה, תל אביב 1977.